

Otrovni otpad pod nogama Tuzlaka

Krug nekadašnjeg giganta predratne hemijske industrije u Tuzli izgleda kao scenografija za postapokaliptični film. Vegetacija osvaja ostatke betonskih građevina i puteva koji su povezivali pogone i skladišta „Hlor alkalnog kombinata“ (HAK) I i II. U ovim zgradama su se proizvodili poliol i toluendiizocijanat (TDI), osnovni elementi za proizvodnju spužve i pur-pjene. Dijelove industrijskih postrojenja koje novi vlasnici još nisu isjekli i prodali danas iskopavaju skupljači otpadnog željeza. Nepripremljeni, sreću se sa neosiguranim opasnim otpadom nekadašnjeg proizvođača koji im je ostavljen nadohvat ruke.

U zgradi bez vrata i prozora je 120 buradi napunjenih mješavinom zemlje i žive. Bijele breze nadvisuju velike metalne tankove i splet cijevi u kojima su tone eksplozivnog propilenoksida, a potencijalno kancerogeni kruks je zakopan po cijelom krugu.

Tridesetogodišnji Aldin Bejhanović priča kako je sa ocem i stricem prekopavao ovu zemlju u potrazi za metalom:

„Da prehranimo se i porodica i mi. (...) Ventile gusane u cijevima u šahtovima skidali, bilo je posla, ali je došlo nakon nekog vremena da su se bačve ovdje kopale. Počelo je smrdit’“.

Smrad je dolazio od kruksa, toksičnog industrijskog otpada koji liči na katran.

„Smrdilo je jako da je klalo za oči, nije se moglo izdržat’. (...) Neko sam vrijeme prest’o, ali smo kasnije došli opet ja i otac i komšija i vadili cijevi. I tu smo našli. Nismo znali da je to otrov, nije bilo ni obilježeno mjesto“, opisuje Bejhanović.

Novinari Centra za istraživačko novinarstvo (CIN) su poslali uzorak ove zemlje na analizu. Rezultati su pokazali da je u njoj višestruko povećano prisustvo teških metala, opasnih po zdravlje.

Bejhanović je prije četiri godine dobio emboliju pluća – začepljenje arterija koje vode krv do ovog organa. Postoji nekoliko uzroka ove bolesti, a među njima je i trovanje.

„Prilikom saginjanja me gušilo i trpio sam jedno 14 dana, mislio sam da su cigare. Al' kad me je uhvatilo i bacilo i kad je crnilo na oči udarilo, nisam mog'o doći do kola svojih“, prisjeća se ovaj mladi Tuzlak.

Aldin Bejhanović kaže da je zbog neimaštine prodavao metale koje je iskopavao u krugu devastiranog HAK-a, ne znajući da se izlaže opasnosti. Dobio je emboliju pluća. (Foto: CIN)

Njegov otac je 2016. godine umro od raka pluća, a stric je stradao godinu dana kasnije, režući ventil na instalacijama u krugu fabrike. Kada je izgubio svijest nakon udisanja plina iz cijevi, odvezli su ga u bolnicu i tamo je umro nakon petnaestak dana.

„Izgorila mu pluća“, kaže Bejhanović koji se više nije vraćao u krug HAK-a.

„Pa trebali su očistiti ovo zemljište od otrova. Čim je napuštena firma, trebali su i to izvući za sobom – svoj otrov. (...) Može ih hiljadu doći i oboliti od iste situacije“, komentariše Bejhanović.

Nadležno Federalno ministarstvo okoliša i turizma (FM0iT) nema pouzdane i kompletne podatke o vrstama i količinama opasnog otpada niti zna gdje su sve „crne tačke“ – mjesta zagađena opasnim otpadom. Kako nikada nije urađen plan upravljanja opasnim otpadom koji je Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) od njih očekivala, tako ni Ministarstvo ne može

odrediti prioritete saniranja kritičnih odlagališta niti planirati potreban novac.

Ipak, Ministarstvo je dalo skoro 850 hiljada maraka za uklanjanje dijela kruksa u Tuzli. Za uklanjanje kompletne deponije nije bilo dovoljno novaca.

Kruks je toksični industrijski otpad koji nesnošljivo smrdi. Zakopan je, ali ga ima po raskopanim kanalima u industrijskom krugu. (Foto: CIN)

Kopanje po vlastitom grobu

Porodica Bejhanović je kopala na zemljištu postrojenja HAK II u kojem je nivo tri teška metala visoko iznad zakonom dozvoljene granice. To je dokazala analiza Instituta za kvalitet, standardizaciju i ekologiju TQM iz Lukavca kojeg je CIN u maju ove godine angažovao da ispita uzorak uzet na ovom tlu.

Profesor na Tehnološkom fakultetu u Tuzli Abdel Đozić je pristao da sa novinarima CIN-a ode u krug fabrike kako bi zajedno pronašli i, u skladu sa pravilima, predali uzorak na analizu.

Rezultati su pokazali da je količina nikla skoro osam puta veća od dozvoljenog dok su količine kadmija i arsena premašile dozvoljenu granicu za 40, odnosno 60 procenata.

„Moramo znati da je arsen kralj otrova. To je najtoksičniji teški metal koji postoji. (...) Kadmij – on nema esencijalne funkcije u našem organizmu. Naš organizam ga ne treba ni u bilo kojim biološkim funkcijama i on se taloži u kostima i oštećuje jetru i mozak“, objašnjava profesor Đozić, zaključujući da je ovo tlo „izraženo kontaminirano toksičnim teškim metalima“.

U blizini industrijskog kruga su kuće i poljoprivredna dobra

naselja Hudeč, Nikešići i Husino. Vjetar ovamo brzo donosi otrovne čestice sa odlagališta. Sa kišom dio kruksa dolazi i do podzemnih voda, potoka i rijeka koje ga nose i do udaljenijih mjesta.

Izlaganje ovim toksičnim metalima može izazvati zdravstvene probleme koji su opasni po život: rak disajnih puteva, pluća i kože, alergije te kardiovaskularne i bubrežne bolesti.

Inspektor za zaštitu okoliša Kantonalne uprave za inspekcijske poslove u Tuzli Muamer Hajdarević je ranije radio u ovim postrojenjima na poslovima zaštite. Kaže da je očvrnuti kruks zakopavan po cijelom dvorištu kruga, a korišten je i kao posipni materijal za ravnanje puteva i vododerina u dijelu fabrike ispod naselja Husino.

„Znači, ima ga svuda. I to je priča o kruksu“, zaključuje Hajdarević.

U danima kada je HAK II radio punom parom, proizvodio je skoro devet tona kruksa dnevno i on je, uglavnom, spaljivan u peći za uništavanje otpadnih voda. Kada bi ona bila van upotrebe, ovaj opasni otpad je zakopavan u krugu fabrike. Manji dio je spaljivan i u tuzlanskoj „Termoelektrani“.

Lokalne vlasti su krajem osamdesetih godina tražile od uprave postrojenja HAK I i HAK II da izgrade deponiju kruksa unutar fabrike. Kruks koji nije mogao biti spaljen u pećima je do tada odlagan na gradsku deponiju, ali kako je to inspekcija zabranila, iskopana je jama na površini od oko hiljadu kvadrata sa drenažnim kanalima za odvod vode. Tu je, u skladu sa tadašnjim pravilima, uskladišteno nešto više od 2,3 hiljade kubika kruksa, što je dovoljno da se skoro do vrha napuni olimpijski bazen.

Muamer Hajdarević, kantonalni inspektor za zaštitu okoliša, kaže da niko ne želi preuzeti odgovornost za zbrinjavanje opasnog otpada. (Foto: CIN)

Neuspješni pokušaji ministarstva

Strategijom zaštite okoliša FBiH za period 2008-2018. godine i Planom upravljanja otpadom za period 2012-2017. godine federalne vlasti su zacrtale više ciljeva upravljanja opasnim otpadom: planirana je izgradnja deponija za privremeno i trajno odlaganje opasnog otpada, uspostavljanje registra vrsta i količina opasnog otpada, osposobljavanje industrijskih spalionica, uvođenje naknada koje bi motivisale firme da manje proizvode otpad te sanacija polovine lokacija na kojima je neadekvatno zbrinut. Ove godine ističe vrijeme planirano za realizaciju ciljeva Strategije, a oni nisu ostvareni.

U Federalnom ministarstvu okoliša i turizma pokušali su uspostaviti registar zagađivača u FBiH pa su 2010. godine kupili softver i deset kompjutera za kantonalna ministarstva, plativši ih nešto više od 320.000 KM. Šef Ureda ministrice okoliša i turizma FBiH Tomislav Lukić kaže da sistem ne funkcioniše jer ministri sedam godina nisu ulagali u njegovo održavanje.

U posljednjih deset godina ovo ministarstvo je dalo najmanje 2,47 miliona maraka za više projekata sanacija opasnog otpada.

Do 2011. godine je urađena djelimična sanacija sedam „crnih tačaka“: vojnog otpada iz tvornice „Soko“ iz Mostara, otpadnog ulja iz Tvornice transformatora „Energoinvest“ iz Visokog, starih lijekova u Hercegovačko-neretvanskom kantonu i Kantonu 10, hemikalija iz Rudnika olova i cinka „Vareš“, otpada iz kožare „Livno“ te kruksa u Tuzli. Međutim, povremeni i nasumični pokušaji čišćenja pojedinih lokacija kontaminiranih opasnim otpadom su uglavnom neuspješni.

Iz Općine Kalesija tvrde da tuzlanski kruks, koji je pretvoren u neopasni otpad, nije ostavljen na njihovoj deponiji. Međutim, novinari CIN-a su ga tamo pronašli i odnijeli na analizu. (Foto: CIN)

Početak 2004. godine Fabrika deterdženata „Dita“ je prilikom radova u svom dvorištu naišla na deponiju kruksa koja je krajem osamdesetih iskopana na parceli koju danas dijele „Dita“ i nekadašnji HAK I.

Nadležna kantonalna ministarstva su odmah formirala komisiju koja je imala zadatak utvrditi količinu kruksa i predložiti način njegovog odlaganja.

Komisija je predložila da kruks ostane gdje jeste do konačnog rješenja – spaljivanja u termoelektrani ili jednoj od fabrika u Tuzlanskom kantonu, bezbjednog zakopavanja na gradskoj deponiji „Desetine“ ili izvoza iz zemlje. Ništa od toga nije realizovano, a kruks je ostao na starom mjestu.

Pet godina kasnije FM0iT je raspisao poziv da se jave svi koji imaju prijedlog za rješavanje konkretnog problema opasnog otpada. Izabran je prijedlog firme „Kemokop“ za sanaciju kruksa iz dvorišta firmi „Dita“ i HAK I. Sljedeće godine Ministarstvo je raspisalo poziv firmama da taj program sprovedu u djelo.

„Kemokop“ se javio na ovaj poziv, zajedno sa sarajevskim „Reciklonom“ i „Griossom“ iz Gruda. Prema ugovoru vrijednom 846 hiljada maraka, „Grioss“ je bio vodeći partner zadužen za komunikaciju sa Ministarstvom i nadzor nad radovima koje su trebali izvesti tuzlanska i sarajevska firma.

Ministarstvo je za uklanjanje novih količina kruksa iz kruga „Dite“ sklopilo novi ugovor sa „Kemokopom“ godinu dana kasnije.

U ova dva čišćenja iskopano je nešto manje od 600 kubika kruksa, što je četvrtina ukupnog otpada koji je ovdje uskladišten. Firme su trebale preraditi kruks u neopasni otpad i transportovati ga na komunalnu deponiju u Kalesiji. Međutim, tadašnji direktor kalesijske deponije Osmo Muminović i šef Službe za komunalne poslove i civilnu zaštitu u Općini Kalesija Hazim Halilović tvrde da otpad nije stigao na lokalnu

deponiju.

„Iz Općine je to zabranjeno“, rekao je Muminović novinarima CIN-a.

Inspektor za zaštitu okoliša Hajdarević kaže da je svjedočio odvozu krukusa u Kalesiju: „Zato što sam ja to sve organizovao. (...) nije mi jasno što kaže da nema, kad ima sto posto“.

Novinari CIN-a su sa profesorom Đozićem na ovoj deponiji pronašli okamenjene komade krukusa i poslali ih na analizu kojom je utvrđeno da je količina potencijalno kancerogenog kadmija za 60 posto viša od dozvoljenog nivoa.

Šef Ureda ministrice okoliša i turizma FBiH Lukić kaže da je Ministarstvo cijenu i količinu radova na sanaciji krukusa iz Tuzle dogovorilo sa izvođačem na osnovu budžeta raspoloživog za taj projekat.

Kaže da je uklanjanje krukusa utvrđeno kao prioritet jer je firma koja ga je proizvela prestala sa radom pa je otpad ostao nepravilno uskladišten i van kontrole.

Međutim, Lukić nije mogao objasniti zašto je otpad uklanjan samo sa područja fabrike „Dita“, a ne i sa državnog zemljišta. Kaže da se detalja ne može sjetiti jer je iz Ministarstva ovaj spis nestao.

„To je predmet star osam godina koji otvarate, kojeg ovdje nema, koji je neko da li namjerno ili nenamjerno uklonio. I gdje, ja nemam nikakav argument“, kaže Lukić.

Tomislav Lukić, šef Ureda federalne ministrice okoliša i turizma, kaže da je iz Ministarstva nestao spis o projektu sanacije krukusa u Tuzli. (Foto: CIN)

Nezbrinuti krukus, živa i zapaljivi gas

Prije nego što ga je počeo zakopavati u dvorištu industrijskog kompleksa, HAK II je svoj kruks odvezio na tadašnju deponiju smeća u naselju Paša Bunar. Ona je sanirana 1998. godine, ali se i dalje koristi kao divlja deponija ovog kraja. Kantonalni i federalni inspektori 2014. i 2016. godine opisuju u svojim izvještajima da su mještani koji prikupljaju otpadno željezo u ovom kraju iskopali burad sa kruksom koji je danima naseljem širio zagušujući smrad.

Nadležne institucije ne mogu utvrditi da li iko upravlja deponijom i ko je vlasnik ovog zemljišta. Općinske, kantonalne i federalne institucije međusobno prebacuju odgovornost pa ovaj problem godinama nema ko da riješi.

„Ne znaš kog uhvatiti ni za glavu ni za rep. Svi od sebe, čim je problem, svi od sebe šutaju, ali onda kažu – inspekcija nek riješi. Koje? Šta sam ja moćan i kako ću ja to riješiti? Nema sile. Ne postoji ta mogućnost“, kaže inspektor za zaštitu okoliša Hajdarević.

Dok je HAK II tokom proizvodnje TDI-ja stvarao i kruks, komšijski HAK I je u svom radu koristio opasnu živu i zapaljivi propilenoksid. Ovaj opasni otpad sa više od 47 tona zapaljivog propilenoksida i 120 buradi žive pomiješane sa zemljom i danas se nalazi u krugu nekadašnje fabrike koju je 2006. godine kupila firma kćerka poljske „Organike“.

Enes Jaganjac je bio vatrogasac u fabrici i novinarima je objasnio da se propilen mora redovno kontrolisati jer je izuzetno zapaljiv ako izađe iz cijevi. Prisjeća se da je propilen bio uzrokom nesreća i dok je fabrika radila:

„Radnik je bio u džemperu koji je sintetički i kako je rukama kren'o, šta li, i čovjek se zapalio. Znači, iskra koju ne vidiš golim okom. (...) Uspjeli smo ga spasiti“.

Bivši radnici kažu da je ovaj opasni otpad ostavljen bez nadzora. Poljski investitor je prema nalogu inspekcije 2014. godine zemlju zagađenu živom počeo pakovati u burad, ali su

radove zaustavili bivši radnici kojima nisu isplaćene pune plate pa je otpad još nezbrinut. Jaganjac objašnjava da su to uradili jer je investitor uz čišćenje sjekao i ostatke fabrike što nije smio raditi.

„Par puta smo ih puštali da odu i očiste, a oni nam krađu fabriku“, kaže Jaganjac.

Iz firme „Organika“ nisu odgovarali na pozive novinara.

Zavod za javno zdravstvo FBiH u svom izvještaju o zdravstvenom stanju stanovništva iz juna 2016. godine navodi da je nepropisno uklanjanje opasnog industrijskog i medicinskog otpada jedna od najozbiljnijih prijetnji zdravlju stanovništva.